

RADOVI-POVIJEST

Broj 17.

© Hrvoje Petrić
hpetric@inet.hr
Objava na webu / Published on web
siječanj / January 2003.
www.podravina.net

Hrvoje Petrić

CAREVI HENRIK VI. I FRIDRIH II, ODNOSI S PAPAMA CELESTINOM III, INOCENTOM III, HONORIJEM III, GRGUROM IX. I INOCENTOM IV. TE ODJEK U HRVATSKIM ZEMLJAMA

UVOD

Religiozni pokret koji je potekao iz Clunyja i redovništva zahvatio je uskoro sveukupni život kršćanskog Zapada.¹ Neki smatraju vrijeme između Wormskog konkordata i smrti Inocenta III (1216. godine) stoljećem teokracije. R. Lopez se pita jesu li pape mogle zamijeniti careve u dvostrukoj ulozi vladara-graditelja jedne nacionalne i feudalne države i upravljača višenacionalne zajednice katoličkih država? Dajući odgovor na pitanje, isti autor, tvrdi da se na prvi pogled čini da su pape bile pripremljene bolje nego carevi za takvu internacionalnu zadaću. Jurisdikcija crkve, naime, nije prestajala s političkim granicama. Ona je potjecala od Boga, pred kojim se svaki zemaljski gospodar bez srama morao sagnuti. Nasuprot tome, pape nisu bile spremne za nacionalnu funkciju. Nacionalizam i patriotizam su pokretale drugačije poluge od papinskih: dinastički principi, plemenska solidarnost, vojnički prestiž. Ipak povijest papinstva u tom vremenu pokazuje nam, s jedne strane, više blistave nego trajne uspjehe na internacionalnom području, a s druge strane, skroman ali trajan uspjeh u stvaranju papinske države u Italiji.²

Wormski konkordat je bio ustupak koji nije zadovoljio suparnike. Nesrećom po carstvo, Henrik V. je umro tri godine kasnije, bez izravog potomka. Kruna je sada postala predmetom licitacije između dviju srodnih feudalnih loza i njihovih pristaša - gvelfa i gibelina. Tu su licitaciju podgrijavale pape, iskroištavajući je za ucjenjivanje. Njemačka kao da zbog toga nije mnogo trpjela. Životni standard je neprestano rastao, najbogatiji sloj se pretvarao u plemiće, koji, živeći slobodno u miru ili se zalijećući preko Labe. Lotar je bio kandidat gvelfa, a njegov nasljednik Konrad III. kandidat gibelina.³ Godine 1152. obje su se stranke privremeno složile i izabrale Fridrika I. Barbarossu, kojii je po ocu bio gibelin, a po majci gvelf. Slučaj je htio da je taj energični, ambiciozni i realistični mladić imao sve odlike velikog vladara. Ali u Njemačkoj mu je ostalo samo malo područje sa slabim prihodima.⁴ Osim toga, njega su izabrali vazali koji su katkada bili jači od njega, pa nije moga računati na njihovu pokornost. Da ojača carsku vlast, naumio je u Italiji zatražiti davno zaboravljena, ali nezastariva carska prava.⁵ Da bi imao slobodne ruke, Fridrik je od njemačkih vazala tražio samo neznatne feudalne usluge, ali je zadužio svog rođaka, Henrika Lava, da u vojvodstvima i istočnim područjima obavlja službu po prilici jednaku službi generalnog namjesnika. Pod tim novim zapovjednikom, čije je područje obuhvaćalo veliki blok zemalja u središtu Njemačke, udvostručila se snaga ekspanzije prema slavenskom teritoriju.⁶ Za to vrijeme se Fridrik upleo u novi sukob s papom i drugim talijanskim vlastima, koji ni pod koju cijenu nisu željeli stranca za vladara.⁷ Taj prvi korak izazvao je i druge, a posljedica ima je bila da su, u toku triju generacija, carevi od Nijemaca postali Talijani, pa su svoje sjedište premjestili iz Gosara u Palermo. Njemačka je, međutim, postala konfederacija gotovo nezavisnih feuda.⁸

¹ M. Brandt, Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka, 2. izdanje, Zagreb 1995, 405-410.

² R. Lopez, Rođenje Evrope, Zagreb 1978, 203-204.

³ J. B. Freed, Germany: 843-1137, Dictionary of the Middle Ages, 5, New York 1985, 478; isti, Germany: 1138-1254, Dictionary of the Middle Ages, 5, New York 1985, 479-482.

⁴ O. Engels, Friedrich Barbarossa, Lexikon des Mittelalters, 4, München - Zürich 1989, 931-933.

⁵ H. Appelt, Friedrich Barbarossa (1152-1190), Kaisergestalten des Mittelalters, München 1991, 177-199.

⁶ U. Dirlmeier, A. Gestrich, U. Herrmann i dr, Povijest Njemačke, Zagreb 1999, 32-36; J-F. Noël, Sveto Rimsko Carstvo, Zagreb 1998, 34-36.

⁷ G. Procacci, Povijest Talijana, Zagreb 1996, 17-20.

⁸ R. Lopez, Rođenje Evrope, n. dj., 203.

I. HENRIK VI. (1191-1197.) I ODNOSI S PAPOM CELESTINOM III. (1191-1198.)

Krajem ožujka 1191. godine umro je papa Klement III. (1187-1191.). Teške je odluke što ih je nametalo približavanje Henrika, koji je dolazio na krunjenje u Rim i već bio kod Angullare, morao je donijeti njegov nasljednik. Izabrali su starog kardinala Hijacinta, 85-godišnjeg kurijalnog prelata koji je već 47 godina pripadao kardinalskom zboru. Novi papa Celestin III. je usprkos svojoj visokoj životnoj dobi bio prikladan pontifex za kompromisnu politiku prema tvrdom novom gospodarstvu u Carstvu koji je dalje dosljedno provodio talijanske planove svog oca Fridrika Barbarosse.⁹

Nakon početnog oklijevanja okrunio je Celestin III. na Uskrs 1191. (14. travnja) Henrika VI. za rimskog cara. Odbovao ga je od toga da već tada krene dalje na jug, gdje je, zatim, doista pred Napuljem propao pokušaj da se ukloni Tankredovo kraljevanje. Salerno je čak izručio zarobljenu Henrikovu ženu Tankredu. Car je bez uspjeha morao krajem 1191. godine poći natrag u Njemačku. No, Celestin III. se odlučio da prizna Tankreda. Dao mu je u leno Siciliju te s njim sklopio pogodan konkordat za Kuriju u lipnju 1192. godine.¹⁰

Nakon povratka u Njemačku, Henrik se našao zamoljen da odluči u pitanju dvostrukog izbora u biskupiji Lüttich (Liège). Odbio je oba izabrana, te prenio biskupiju u siječnju 1192. godine na Lothara von Hochstadena. Albert, iz kuće Brabanta, kojega je bila izabrala kaptolska većina, pošao je na Kuriju, gdje ga je Celestin III. potvrdio. Budući da je Albertu bilo zabranjeno da stupi na tlo biskupije Lütticha, dao se posvetiti od reimskog nadbiskupa te se stavio pod njegovu zaštitu. Sam Henrik VI. je bio od jeseni 1191. u savezu s kraljem Filipom II. Augustom Francuskim, s kojim se bio sastao u Milanu kada se kralj vraćao s križarske vojne. Kritičan se carev položaj riješio kad mu je herceg Leopold Austrijski izručio engleskog kralja, koji je uhvaćen kraj Beča.¹¹ Rikard Lavljeg Srca, koji je tako morao skupo platiti svoj manjak takta u Siriji, mogao se iskupiti samo golemom otkupninom i spremnošću da Englesku primi kao leno iz carske ruke. Opozicija biskupa i knezova u zapadnom Porajnju izgubila je, međutim, svoj odlučujući potporanj. Ogromne sume kojima se Rikard oslobodio omogućile su sada caru pohod na Siciliju, gdje je 20. veljače 1194. godine bio umro Tankred, te je njegova žena Sibila bila preuzela regentstvo u ime njegova nedoraslog sina Vilima. Nisu se mogli očekivati neki ozbiljni protivnici. U svibnju 1194. pošao je Henrik iz Trifelsa u Italiju, a za Božić se već u Palermu dao kruniti za kralja. Dan nakon toga rodila mu je Konstanca sina, koji će kao Fridrik II. naslijediti očevu vlast u Carstvu. Reichstag u Bariju (ožujak 1195.) je iznio novi poredak: carica Konstanca postala je regentkinja Sicilije, a njoj uz bok je stajao kao namjesnik Konrad od Urslingena, kojeg je već Fridrik I. bio imenovao hercegom Spoleta.¹²

S Kurijom su od Celestinova priznavanja Tankreda i potvrde Alberta, izabranog biskupa Lütticha, veze bile prekinute. Da bi opet uspostavio dodir, ponudio je car da će pokrenuti dobro organiziranu križarsku vojnu. Kurija je dobro uočila da je ta križarska vojna imala poslužiti dalekosežnim carevim planovima u Sredozemlju. Leon Armenski i Amalrik Ciparski su već bili primili svoje krune kao lena od cara. Zato se Celestin III. samo s oklijevanjem upustio u taj Henrikov plan, koji, dakako, nije nikako mogao odbiti. No dao je sada da se križ propovijeda i u Engleskoj, Češkoj, Danskoj, Poljskoj i Španjolskoj kako bi angažirao svekoliko kršćanstvo, te se carevoj vojni oduzeo politički žalac. U pregovore s Kurijom ušao je nadalje i njegov plan da se Carstvo sada prizna kao nasljedna država. Njemačkim je knezovima Henrik ponudio dalekosežne privilegije - nasljedno pravo u velikim lenima, Kuriji pak, možda, da će Carstvo kao cjelinu prihvatiti od Svete Stolice kao leno. Odugovlačenje pregovora omogućilo je Celestinu da izbjegne svaku odluku u tako zavodljivim i opasnim pitanjima. u međuvremenu su na Siciliji izbili teški nemiri, koje je car u ljeto 1197. godine uspio okrutno stišati. No dana 6. kolovoza spopala ga je, prije no što se mogao priključiti svom križarskom

⁹ M. D. Knowles, D. Obolensky, Geschichte der Kirche, II, Das Mittelalter (600-1500), slovenski prijevod: Zgodovina cerkve, 2, Srednji vek (600-1500), Ljubljana 1991, 275-277.

¹⁰ E. Engel, E. Holtz, Heinrich VI, Deutsche Könige und Kaiser des Mittelalters, Köln - Wien 1989, 188-189.

¹¹ Th. Kölzer, Heinrich VI, Lexikon des Mittelalters, 4, München - Zürich 1989, 2045-2047.

¹² E. Engel, E. Holtz, Heinrich VI, Deutsche Könige und Kaiser des Mittelalters, n. dj., 190-193.

pohodu, smrtna bolest, za koje je napisana ona oporuka prema kojoj treba Siciliju priznati kao leno rimske Crkve. Konstanca i Fridrik trebali su položiti papi lensku zakletvu, a sama je zemlja, kada izumre kraljevaska kuća, trebala pripasti papi. Herceg Filip osloboditi će zaposjednuti Patrimonij te priznati papinsko lensko vrhovništvo nad Anconom i Ravenom, gdje je bila u rukama Markwarta od Annweilera. Dana 26. rujna 1197. umro je car u Messini te je sahranjen u katedrali u Palermu. Nekoliko mjeseci kasnije, 8. siječnja 1197. godine slijedio ga je u smrt i papa Celestin III.¹³

II. PAPINSTVO NA VRHUNCU SVOJE MOĆI - INOCENT III. (1198-1216.)

Kardinalu-đakonu Lotaru iz Segnia nije bilo još ni 38 godina kad mu je na dan smrti njegovog prethodnika pape Celestina III. (8. siječnja 1198.) u Septizoniju Septimija Severa, kojeg su razvaline Frangipani bili izgradili u tvrđavu, prilikom prvog biranja većina dala svoje glasove, a prilikom drugog glasovanja svi izbornici.¹⁴ Izbornici su zapazili izvanredne duhovne i karakterne osobine Lotara od Segnia kad su najmlađem iz svoje sredine dali sve glasove, Ako su očekivali da će biti sposoban da Crkvu izvede iz sve veće stagnacije u koju ju je doveo niz slabih pontifikata prestarih papa nakon Aleksandra III, tada je povijest potvrdila njihova očekivanja. Njegova odlična teološka izobrazba služila mu je da u gotovo svakom od svojih nebrojenih pisama i dekreta tumačenjem teoloških načela uvodno oblikuje riječi pouke, koje ga pokazuju kao suverenog navjestitelja konzervativno crkvene doktrine.¹⁵

Prihvativši izbor, nazvao se novi papa Inocentom, vjerojatno zbog uspomene na Inocenta II. (1130-1143.), kojega je, uz Sv. Bernarda iz Clairvauxa, visoko cijenio kao papu reforme i sazivatelja 2. lateranskog koncila.¹⁶ Kao sin Trasimunda od Segnia, rodio se u zamku Gavignano krajem 1160. ili početkom 1161. godine, u staroj grofovskoj obitelji.¹⁷ Preko svoje majke iz kuće Scotti bio je usko povezan s rimskim gradskim patricijatom. Rana seoba obitelji u Rim omogućila mu je u Rimu prvo školovanje, koje se nastavilo pod Petrom Ismaelom vjerojatno u samostanu Sv. Andrije, te završilo u pariškoj filozofiji i teologiji do 1187. godine. Među njegovim učiteljima ističe se, pogotovo, Petar iz Corbella, kojega je Inocent kasnije imenovao biskupom Cambraia i, na kraju, nadbiskupom Sensa.¹⁸ Za pape Klementa III. (1187-1191.), koji je bio njegov ujak, posto je član kardinalskog zbora. Malena i nježna rasta i osjetljiva zdravlja, povezivao je on s opsežnim znanjem silnu snagu duha, oštroumlje, razboritost i umjerenost, a što je najvažnije, visoko je shvaćao službu sveopćeg papinstva. Ne može se reći da je bio neki crkveni fanatik ili potpuno politički papa, naprotiv, pokazivao je veliki smisao za sve probleme vremena, koje je bilo bremenito napetostima i suprotnostima na kulturnom, političkom, socijalnom i religioznom području.¹⁹

Nakon izbora za papu 1198. godine Inocent III. se upleo u spor o njemačkom carskom nasljedstvu.²⁰ On pri tom nije tvrdio da ima pravo odobriti izbor, već samo to da ima pravo suditi o moralnim odlikama izabranog kandidata.²¹ Središnja papina briga svih godina njegova pontifikata u više značenja, u mislima, planiranju i odlukama, je bila briga za Imperij i za teorijski i praktični odnos između papinske i carske vlasti. Nakon smrti Henrika VI. godine 1197. nije bilo cara u Carstvu. U Njemačkoj je 1198. godine izvršen dvostruki izbor - 8. Ožujka je izabran Filip Švapski, a 9. srpnja Oton od Braunschweiga.²² Što se tiče carske krunidbe, Inocent III, kojega su obavijestili o izboru ali ga nisu molili za prosudbu, pridržao je sebi slobodu da dodijeli krunu onomu koga će smatrati sebi prikladnim. S tom krunom bila je povezana dužnost da se po potrebi pomaže rimskoj Crkvi. Zato je papa bio uvjeren da je njegovo da odluči koji

¹³ H. Wolter, Ugrožena sloboda crkve (1153-1198.), u: H. Jedin, Velika povijest crkve III/II, Zagreb 1993, 103-105.

¹⁴ Innocent III, Pope, Encyclopedia Britanica, 9, 15. izdanje, 1973-74, 604-605.

¹⁵ H. Wolter, Papinstvo na vrhuncu svoje moći (1198-1216), u: H. Jedin, Velika povijest crkve III/II, Zagreb 1993, 162.

¹⁶ S. C. Ferruolo, Innocent III, Pope, Dictionary of the Middle Ages, 6, New York 1985, 464-465.

¹⁷ W. Maleczek, Innozenz III, Lexikon des Mittelalters, 5, München - Zürich 1991, 434; M. D. Knowles, D. Obolensky, Geschichte der Kirche, II, Das Mittelalter (600-1500), slovenski prijevod: Zgodovina cerkve, 2, Srednji vek (600-1500), n. dj., 269.

¹⁸ Maurice Keen, The Pelican History of Medieval Europe, slovenski prijevod: Srednjeveška Evropa, Ljubljana 1993, 113-121.

¹⁹ A. Franzen, Pregled povijesti crkve, Zagreb 1993, 182.

²⁰ S. C. Ferruolo, Innocent III, n. dj., 465.

²¹ A. Franzen, Pregled povijesti crkve, n. dj., 183.

²² J. B. Freed, Germany: 1138-1254, Dictionary of the Middle Ages, 5, n. dj., 482.

će nosilac najbolje izvršiti tu zadaću. Inocent je takvu odluku, kad su se oba kralja obratila Rimu radi carske krune, najprije odgodio. Preko nadbiskupa Mainza, Konrada od Wittelsbacha pokušao je bezuspješno nakon njegova povratka s križarske vojne nagovoriti oba kralja da se odreknu prijestolja u korist trećega - jamačno Fridrika Sicilskog. Oton od Braunschweiga dao je u međuvremenu važna jamstva, dok ih Filip Švapski nije dao. Premda se u Njemačkoj počela ocrtavati odluka za Filipa, Inocent III. se odlučio krajem 1200. ili 1201. za Otona. Zbog Otonova odnosa prema Engleskoj, gdje se njegov ujak Rikard Lavljeg Srca (ali ne njegov brat Ivan) za njega zauzimao, i Filipove povezanosti s Francuskom poprimio je spor europske razmjere. Filipovi izgledi da će u Njemačkoj pobijedi silom sve su više rasli usprkos papinoj odluci za Otona. Kardinali-legati su pokušali 1207. godine nagovoriti Otona da se odrekne prijestolja te odriješi Filipa od ekskomunikacije. Oponomoćenici obaju kraljeva poslali su u Rim, gdje se postigao sporazum: dogovoreno je da s Oton povuče, a Filip će biti priznat kao kralj i budući car.²³ No kad je palatinski grof od Wittelsbacha u Bambergu ubio Filipa 21. lipnja 1208. godine, priznala je sva Njemačka Otona od Braunschweiga, što je potvrđeno jednodušnim izborom u Frankfurtu 11. studenoga 1208. godine. Dana 4. listopada 1209. okrunio je Inocent III. njemačkog kralja za cara. Kada je Oton IV. protiv papina očekivanja i svojih prijašnjih jamstava započeo napad na kraljevinu Južnu Italiju - Siciliju, izopćio ga je Inocent III. dana 18. studenoga 1210. godine u trenutku kad je car prekoračio granicu prema jugu. Papa je pooštreno ponovio ekskomunikaciju na Veliki četvrtak slijedeće godine razriješivši sve zakletve kojima se tko obvezao caru. Još u rujnu iste godine postigao je Inocent da je u Nürnbergu izabran Fridrik Sicilski za kralja.²⁴

Kada je Fridrik II. u jesen 1212. godine došao u Njemačku, njemački su knezovi nezadrživo napuštali Otona. U studenom 1212. godine sklopio je Fridrik savez s Filipom II. Augustom Francuskim protiv Otona IV, koji se bio povezao s Ivanom bez Zemlje, engleskim vladarom pod papinom ekskomunikacijom od 1209. godine. Ponovljeni izbor u Frankfurtu u prosincu 1212. godine potvrdio je nürnbergsku odluku, nakon čega je uslijedila Fridrikova krunidba u Mainzu.²⁵ Odluka između njega i cara Otona pala je u bitci kod Bouvinesa 27. srpnja 1214. godine, gdje su Francuzi pobijedili Otona IV, koji je pošao u rat za Engleze. To je u isti mah bio kraj njemačkog spora oko prijestolja, jer su se sada i donjonjemački knezovi priključili kralju Fridriku. Papi je Fridrik u Zlatnoj buli u Egeru dana 12. srpnja 1213. obećao sve što i car Oton IV. 1209. godine u Speyeru; priznanje rekuperacija u srednjoj Italiji, odustajanje od prava na spolije i regalije što se tiče duhovnih knezova, odustajanje od zahvata i sudjelovanja u izborima opata i biskupa, sloboda priziva na sud Kurije, napokon pomoć u borbi protiv krivovjerja. Zlatna bula je stvorila prava Carstva, ozakonila je patrimonijску teritorijalnu politiku pape i zamijenila Wormski konkordat novim, za Crkvu daleko pogodnijim, uređenjem. Lateranski je koncil potvrdio 1215. godine Fridrikovo kraljevsko dostojanstvo. Car Oton umro je (na Harzburgu) izoliran i napušten, ali pomiren sa Crkvom, tek 19. svibnja 1218. godine. Fridrik je prigodom svoje krunidbe u Aachenu 23. srpnja 1215. godine bez papina znanja bio uzeo križ. Inocent III. primio je kratko prije svoje smrti od Fridrika još obećanje da će nakon krunidbe za cara prepustiti južnotalijansko-sicilsko kraljevstvo svojem (već okrunjenom) sinu Henriku. Fridrik je pritom ponovno potvrdio lentsko vrhovništvo rimske Crkve nad Sicilijom. Inocent je mogao umrijeti u svijesti da nije, što se tiče carskog dostojanstva, bezuspješno bio djelatan kao arbitar.²⁶

Borbu careva s papinstvom koja je trajala dva i po stoljeća, po H. Pirenneu, nije prouzrokovala briga oko obrane svjetovne vlasti od presizanja crkve. Tumačiti tu pojavu time, po njemu, znači prenositi u srednjovjekovlje one ideje i probleme koji se javljaju u moderno doba. Ustvari to nije bio sukob države i crkve; bila je to unutrašnja borba u samoj crkvi. Carevi su htjeli primorati pape da ih priznaju upravljačima univerzalne crkve; to su željeli postići i onda, kada su se pozivali na karolinško ili Rimsko carstvo. Njihove su pretenzije dovodile kod svih naroda u opasnost onu svjetovnu nezavisnost, o kojoj se tako često, na temelju čudesne zbrke, ističe, da su je baš oni branili, po H. Pirenneu po kojemu je

²³ Philipp von Schwaben 1198-1208. - Otto IV. 1198-1218, Deutsche Könige und Kaiser des Mittelalters, Köln - Wien 1989, 197-208.

²⁴ H. Wolter, Papinstvo, n. dj., 172-173.

²⁵ Friedrich II. 1211-1250, Deutsche Könige und Kaiser des Mittelalters, Köln - Wien 1989, 209-212.

²⁶ H. Wolter, Papinstvo, n. dj., 173-174.

interes pape bio jednak interesima nacija, i sloboda crkve je bila neodvojiva od slobode europskih država; one su bile toliko povezane, da je pobjeda Filipa Augusta u Bouvinesu donijela odluku o objema. Slom Otona IV. nije, uostalom, dokončao Carstvo. Ono je postojalo i dalje, sve do početka 19. stoljeća, ali se ipak može reći, da je na početku 13. stoljeća povijesna uloga Carstva okončana. Ono prestaje postojati kao univerzalna vlast, kao europski autoritet. Premda su carevi i dalje nazivaju "vječno uzvišeni rimski carevi", premda među svojim simbolima zadržavaju zemaljsku kuglu (globus) i premda se sve do Karla V. ustrajno daju kruniti uvijek u Rimu, oni su ustvari samo suvereni, ili, točnije, sizereni zbrkanog mnoštva kneževina i municipalnih republika. Poslije pada Carstva ostala je samo jedna univerzalna vlast u Europi. Bila je to papinska vlast, i njezina osamljenost još više ističe njezinu veličinu. Cijelo upravljanje crkvom dosiže u njoj svoj vrhunac: papinska vlast je uistinu univerzalna monarhija, a njezina se centraliziranost neprestano povećavala. Nemoguće je predočiti sebi golemi utjecaj takvoga prvosvećenika, kao što je Inocent III., ako propustimo uzeti u obzir njegovu financijsku moć. Pri tome treba uočiti, da je ta financijska moć, koju brani i održava katolička hijerarhija iz svih dijelova Europe, bila moguća samo zahvaljujući ekonomskom napretku, što ga je prouzročila obnova trgovine. Dokle god je Zapad ostao na stadiju ratarske civilizacije, papa nije mogao imati i nije ni imao drugih prihoda, osim onih, što su dolazili s Patrimonija Sv. Petra. To je bio uzrok, što su pape tada nastojale proširiti svoje posjede u Italiji, kako bi sebi osigurali imanja grofice Matilde u Toskani, a otuda i njihov otpor, što su ga isprva pružili širenju normanske države. Kad se novčani promet obnovio i usavršio i kad je sve potpunije zamijenio sustav prihoda u naturi, papinski su se porezi mogli razviti do krajnjih granica papinske prvosvećeničke vlasti. Tada se objavljuju novosti: papinske takse. Prije toga one bi bile nemoguće. One su u povijesti crkvene organizacije posljedica onog ekonomskog preobražaja, koji u isto vrijeme počinje dopuštati državama da uvedu pravi porezni sustav.²⁷

III. FRIDRIK II. I ODNOSI S PAPAMA HONORIJEM III, GRGUROM IX. I INOCENTOM IV.

U Inocentu III. djelovalo je papinstvo kao vodeća snaga pri stvaranju poretka u zapadnom kršćanstvu; 4. lateranski koncil mogao se smatrati vidljivim znakom te činjenice. Kad je papa 16. srpnja 1216. godine umro, u Fridriku II. mu se, barem u Italiji ako ne i na svem latinskom Zapadu pojavila sve zahtjevnija konkurencija. Fridrik, kojemu je koncil bio potvrdio njegovo kraljevsko dostojanstvo, još uvijek nije bio okrunjen za cara. Papi je, osim toga, u posljednji trenutak (1. srpnja 1216.) bio obećao da će odmah nakon krunidbe za cara prepustiti Kraljevino Siciliju (njezino je državno-pravno odcjepljenje od Carstva bio zajamčio svom sinu Henriku, koji je tamo 1212. po nalogu Inocenta III. već bio okrunjen. Nasljednicima velikog Inocenta je ostala zadaća da kao i u drugim inicijativama toga pontifikata - križarska vojna, reforma, borba protiv krivovjerja, nastave što je bilo postignuto i da to dovrše.²⁸

Honorije III. (Cencio Savelli, komornik rimske Crkve i sastavljač knjige *Liber censuum*), star i bolestan, našao se kao prvi pozvanim (od 1216. do 1227.) da nastavi Inocentovo djelo. Križarska vojna što ju je Lateranski koncil bio planirao i sazvaio ostala je glavnom zadaćom njegova pontifikata, zbog nje se pomirio s izborom Fridrikova sina Henrika za rimskog kralja u Frankfurtu u travnju 1220. godine, te okrunio Fridrika II. u crkvi Sv. Petra za cara 23. studenoga 1220. godine. Car je iz ruku Huga od Ostije ponovo primio križ, te obećao za 1221. godinu polazak na vojnu. No uređivanje Kraljevine Sicilije, što je car sada poduzeo da bi tako, jamačno, stvorio sigurnu polaznu bazu za križarski pohod, potrajalo je dulje nego što je taj kratak rok predvidio.²⁹ Zato je Honorije više puta dao odgodu (npr. u Veroliju u travnju 1222, u Ferentinu u ožujku 1223.) dok nije ugovor u San Germanu u srpnju 1225. godine datum polaska definitivno utvrdio za ljeto 1227. godine. Car se morao zakletvom obvezati da će smjesta očekivati crkveno izopćenje ako se ponovno ne bi držao ugovorenog roka. U međuvremenu se sama križarska vojna kako ju je bio planirao 4.

²⁷ H. Pirenne, *Povijest Evrope od seobe naroda do XVI stoljeća*, Zagreb 1956, 209-211.

²⁸ H. Wolter, *Borba Kurije za vodstvo na Zapadu (1216-74.)*, u: H. Jedin, *Velika povijest Crkve III/II*, Zagreb 1993, 223-224.

²⁹ M. D. Knowles, D. Obolensky, *Geschichte der Kirche (Zgodovina cerkve 2)*, n. dj., 274-275.

lateranski koncil bila istrošila u pojedinačnim akcijama, te završila neuspjehom u porazu kod Mansuraha. Uz to je Honorije morao nastaviti borbu protiv hereze, koju nisu ugušile mjere 4. lateranskog koncila, nego se ona snažno razvijala u najrazličitije ogranke.³⁰

Kad je Honorije III. umro, 18. ožujka 1227. bile su priprave za carev križarski pohod u punom jeku. Grgur IX. (bratić Inocenta III.),³¹ prijatelj Sv. Franje, bio je, suprotno od svog blagog prethodnika, temperamentna, žilava i snažna ličnost. On je u pravom smislu riječi preuzeo program inoćentskih ideja.³² Njegov pontifikat će biti prva faza borbe Kurije s hegemonijskim namjerama Fridrika II, pogotovo u Italiji.³³ Predigra je bila prva ekskomunikacija cara. Kad se u kolovozu 1227. u roku kako ga je bio predvidio ugovor u San Germanu snažna, ali epidemijama već oslabljena križarska vojska ukrcala i zaplovila, obolio je i car. Vratio se natrag u Pozzuoli da se liječi, ali je dao da brodovlje plovi dalje. Grgur nije prihvatio njegove isprike, nego je 29. rujna 1227. godine proglasio da je izvršena kazna izopćenja. Fridrik je usprkos tomu nastavio križarski pohod. Na papin manifest koji ga je optuživao odgovorio je okružnicom od 6. prosinca 1227. godine koja je konkretno i smireno odbila Grgurove prigovore i najavila da će car poći na vojnu u svibnju 1228. godine. Kad je Grgur IX. obnovio izopćenje na Veliki četvrtak 1228. godine (23. ožujka), to nije Fridrika navelo da odustane od onoga što je najavio. Dana 28. lipnja 1228. godine napustio je s 40 galija Brindisi na putu za Istok. Na Cipru je obnovio lenško vrhovništvo Carstva nad otokom što ga je bio utemeljio Henrik VI,³⁴ a 7. rujna je stigao u Akkon. Nakon dugih pregovora sa sultanom al-Kamilom koji je u međuvremenu osvojio Jeruzalem, uspjelo mu je sklopiti ugovor po kojemu se kršćanima prepušta Sveti Grad (osim Omarove džamije), isto tako i Betlehem, Nazaret i obalno područje od Jaffe do Akkona s hodočasnničkim cestama do Jeruzalema i Nazareta, a taj je ugovor sklopljen na deset godina. U Jeruzalemu je Fridrik bez ikakvih crkvenih svečanosti stavio sebi na glavu krunu Jeruzalemskog Kraljevstva, koja je, strogo uzevši, pripadala njegovom sinu Konradu preko majke Jolante, prave nasljednice kraljevstva. Izostavio je bogoslužje jer je još uvijek bio izopćen, a bilo mu je stalo do odnosa s Grgurom IX. Papa se nipošto nije zadovoljio obnovom Fridrikova izopćenja, nego je poduzimao daljnje mjere: u Njemačkoj je pokušao postaviti protukralja, osloboditi podanike u Kraljevstvu Sicilije od njihove zakletve vjernosti, izopćio je Fridrikova legata u Tusciji i marki Anconi, Rajnalda od Urslingena, hercega Spoleta, i prihvatio se vojnih mjera kad je ovaj upao u Patrimonij. Pod Ivanom od Briennea potisnuli su papinski plaćenici Rajnalda, a pod kardinalom Pelagijem zaposjeli velike dijelove Regnuma donje Italije.³⁵

Car, koji se vratio 10. lipnja 1229. godine lako je uspio ispraviti taj upad, ali nije prelazio granice Patrimonija, nego mu je uspjelo da započne pregovore s Grgurom IX, koje su vodili u ime cara Hermann von Salza, a u ime pape kardinal Toma od Capue. Tek u srpnju 1230. godine je sklopljen ugovor u San Germanu, koji je ratificiran u Cepranu. Dana 28. kolovoza odriješena je Fridrik od izopćenja, a sastanak s Grgurom IX. u Anagniju 1. rujna 1230. zapečatio je pomirenje obiju univerzalnih sila. Lombardijsko pitanje nije taknuto. Dalekosežni Fridrikovi ustupci u Regnumu, papin vojni neuspjeh i uzaludni naponi u Njemačkoj bili su Grguru preduvjet da Fridrika odriješiti od izopćenja. Caru je pak odriješena bilo važan preduvjet za sveukupnu daljnju političku izvedbu njegova plana, koji je u osnovi smjerao prema ujedinjenju Italije pod njegovim žezlom. Za to je pak Crkva morala biti barem neutralna, jer bi njezino neprijateljstvo u svakom slučaju kao nepodnosivo opterećenje. Mir je potrajao gotovo deset godina te su obje sile u tom razdoblju jedna drugoj pomagale, ali nisu vjerovala jedna drugoj. Fridriku II. je uspjelo konsolidirati osnovicu svoje moći, Regnum, kojeg je nakon objave Liber Augustalis svojeg ustava iz Melfija u rujnu 1231. godine, dosljedno izgradio kao čvrsto organiziranu činovničku državu gdje je vrijedila samo njegova volja. Mirom u San Germanu bio je izuzeo sicilijanski kler od državnog sudstva, oslobodio ga od općih poreza te se ček odrekao kraljevskog prava odobravanja biskupskih izbora,

³⁰ H. Wolter, Borba Kurije, n. dj., 224-225.

³¹ M. D. Knowles, D. Obolensky, n. dj., 276-277.

³² B. Roberg, Gregor IX, Lexikon des Mittelalters, 4, München - Zürich 1989, 1671-1672.

³³ P. R. Thibault, Gregory IX, pope, Dictionary of the Middle Ages, 5, New York 1985, 671.

³⁴ Heinrich VI. 1190-1197, Deutsche Könige und Kaiser des Mittelalters, Köln - Wien 1989, 195.

³⁵ H. Wolter, Borba Kurije, n. dj., 225-226.

sve, kako se činilo, u suprotnosti prema centralnom državnom ustrojstvu. Zato su tu uvijek ležala u zasjedi žarišta sukoba između cara i pape. Zbiljsko ostvarivanje njegova apsolutistički usmjerena shvaćanja države jedva je moglo podnijeti tako dalekosežnu egzenciju najvažnijih elemenata njegove u vlasti - u Regnumu je bilo 140 biskupija i nadbiskupija. U isti mah s uređivanjem Regnuma dohvatilo se Fridrik opet pitanja sjeverne Italije, tj. ponovne uspostave carske vlasti u lombardijskom prostoru. Kada je 1231. godine sazvaio Reichstag u Ravenni suprotstavili su mu se gradovi pa ih je Fridrik proglasio neprijateljima Carstva. Fridrik II. je 1235. godine uspio svladati pobunu gradova na sjeveru uz pomoć pape koji je bunotovnog kralja Henrika u Njemačkoj izopćio kad je protiv svojega oca stupio u savez s Lombardanima.³⁶ Sve do svoje smrti 1242. godine Henrik je ostao zarobljenik svoga oca u Apuliji. U rujnu 1236. je Fridrik uspio proširiti svoju vlast na sjeveroistočnu Italiju. U ljeto 1237. pošao je iz Augsburga s novim postrojbama preko Brennera pošto je na dvorskom saboru u Beču u veljači 1237. godine dao izabrati svoga devetgodišnjeg sina Konrada za njemačkog kralja i budućeg cara. Posljednji pregovori između predstavnika pape, cara i gradova završili su neuspjehom.³⁷ Zbog sve veće careve moći i zbog činjenice da je svojega sina Encija u listopadu 1238. godine dao zaručiti nasljednicom velikog dijela Sardinije, a da nije pitao papu, koji se smatrao vrhovnim lenskim gospodarem Sardinije, zbog toga što se trudio, kako se činilo, da i u Rimu preuzme vodstvo kako bi ga učinio, kad bi bilo moguće, stvarnim ili barem idealnim središtem obnovljenog Carstva, pojačao se i otpor protiv Fridrika na Kuriji i, pogotovo, u pape. Grguru IX. je uspjelo da poveže međusobno Veneciju i Genovu i da sam dobije Rim u svoje ruke. Kad je Fridrik u veljači 1239. pozvao na sveopći rat protiv Lombardana i na društveni i gospodarski bojkot na koji je obvezao sve podanike Carstva, odlučio se Grgur IX. da ponovno izopći Fridrika 20. i 24. ožujka, obrazloživši to carevom crkvenom politikom u Regnum, koja je protuslovlila ugovornim ustupcima iz 1230. godine.³⁸ Tom odlukom je započela konačna bitka Kurije protiv cara i njegove kuće. Fridrik II. je na Grgurove mjere odgovorio zaposjedanjem Patrimonija i opkoljavanjem Rima.³⁹ Grgur IX. odlučio se sa svoje strane kako bi apelirao na kršćanski svijet, te je sazvaio koncil u Rimu za Uskrs 1241. godine. Fridrik je spriječio tu nakanu tako što je zarobio većinu inozemnih sudionika koncila koji su putovali genoveškim brodovljem. Početkom kolovoza car se približio Rimu, ali planirani napad na grad nije proveden, jer je papa umro 21. kolovoza 1241. godine, a Fridrik se vratio u Regnum čekajući na ishod papinskih izbora.⁴⁰

Duga sedisvakancija (od 22. kolovoza 1241. do 25. lipnja 1243. godine) za koje je najprije bio izabran milanski kardinal Golfredo Castiglione kao Celestin IV., ali je već 17 dana kasnije umro - 10. studenoga 1241. godine, mogla se završiti tek kad je car pustio iz zatvora Otona od Tusculuma u kolovozu 1242. godine i, drugog kardinala kojeg je bio ranije zarobio, Jakova od Preneste u svibnju 1243. godine. Dana 25. lipnja 1243. godine jednoglasno je za papu izabran genoveški kardinal Sinibaldo Fiescho kao Inocent IV. (1243-1254.). Inocent IV., značajan pravnik i kao diplomat, sasvim u smislu ozračja svojega rodnog grada, mudar, realističan, žilav i dalekovidan, preuzeo je nasljedstvo Grgura IX.⁴¹ U to je nasljedstvo išlo, osim sukoba s carem, i ugrožavanje zapadnog svijeta mongolskom ekspanzijom, briga za Latinsko Carstvo, koje se raspadalo i suzbijanje hereza. Uklanjanje sukoba s Fridrikom nametalo se kao prvi problem.⁴² Sam je car započeo pregovore koji su u Velikom tjednu (31. ožujka) 1244. godine doveli do toga da su carevi izaslanici prihvatili odredbe provizornog ugovora.⁴³ Car će biti odriješen od izopćenja te će se zauzvrat povući iz Crkvene Države, izvršiti crkvenu pokoru, zarobljenim prelatima dati slobodu i primjerenu odštetu te osigurati nekažnjivost pristašama Crkve. Pitanje Lombardije je ostalo neriješeno. Inocent IV. odlučio se napustiti Italiju te da na teritoriju Carstva, a izvan Fridrikove moći sazove koncil što ga je Grgur IX. htio, a car spriječio. Papa se početkom prosinca 1244. godine nastanio u zbornom kaptolu St-Just kod Lyona, a Crkvom će upravljati iz Lyona sve do careve

³⁶ W. Lammers, Friedrich II. (1212-1250), Kaisergestalten des Mittelalters, München 1991, 199-240.

³⁷ O. Engels, Die Staufer, Stuttgart 1984.

³⁸ W. Koch, H. M. Schaller, Friedrich II, Lexikon des Mittelalters, 4, München - Zürich 1989, 933-935.

³⁹ J. M. Powell, Frederick II, Dictionary of the Middle Ages, 5, New York 1985, 214-215.

⁴⁰ H. Wolter, Borba Kurije, n. dj., 226-228.

⁴¹ B. Roberg, Innozenz IV, Lexikon des Mittelalters, 5, München - Zürich 1991, 437-438.

⁴² M. D. Knowles, D. Obolensky, Geschichte der Kirche (Zgodovina cerkve 2), n. dj., 302-306.

⁴³ E. Vodola, Innocent IV, pope, Dictionary of the Middle Ages, 6, New York 1985, 465-467.

smrti 1250. godine. Dana 27. prosinca 1244. objavio je da će papa poslati poziv za opći koncil koji se trebao sastati 24. lipnja 1245. godine u Lyonu. Trebalo je raspravljati o reformi, o križarskoj vojni, o pomoći Carigradu i mjerama protiv Mongola te o sukobu s carem. Od cara je zatražio da dođe na Koncil, ne kao sudionik, nego kao optuženik koji će tamo papi i drugima odgovarati za svoja djela. Kada je potkraj 1244. godine antiohijski patrijarh donio vijesti o padu Jeruzalema i drugim nesretnim događajima u Svetoj Zemlji započeli su posljednji pomirbeni pregovori između cara i pape. Inocent IV. je na Veliki četvrtak 1245. ponovio Fridrikovo izopćenje koje je bio spreman povući ako bi Fridrik ispunio svoja obećanja. Koncil je zasjedao u četiri sjednice od 26. lipnja do 17. srpnja 1245. godine. Na završnoj sjednici je pala odluka, a papa je o njoj razgovarao s prelatima pojedinačno te su je većinom prihvatili bez prigovora. Najprije je Inocent IV. proglasio da se blagdan Male Gospe (8. rujna) sa svojom oktavom treba slaviti u svoj Crkvi, a zatim je naredio da se čitaju zaključci koncila.⁴⁴ Posljednji čin koncila je bilo čitnje bule svrgavanja i njezino potvrđivanje sa strane skupa. Zbog četiriju prijestupa: krivokletstva, povrede mira, bogohulstva zarobljavanjem prelata i sumnje da je heretik svrgnut je Fridrik II. kao rimski car, njemački kralj i kralj u Regnumu, oduzete su mu sve časti i dostojanstva, a podanici su razriješeni svoje zakletve vjernosti prema njemu, od izbornih se knezova zahtijevalo da poduzmu novi izbor. O Kraljevstvu Siciliji trebao je odlučiti sam papa po savjetu kardinala. Prvi lyonski koncil je bio prekretnica. Car nije usprkos oštrim riječima ni nakon koncila napustio pokušaje da se pomiri s Kurijom, ali je lyonska osuda produbila neprijateljstvo između njega i pape. Iz borbe za hegemoniju u Italiji i iz obrambene borbe Kurije, koja se pobojava za svoju crkvenopolitičku neovisnost, rodila se borba za biti ili ne biti štaufovske kuće kao nositeljice carskog dostojanstva. U Njemačkoj, Italiji i na Siciliji je papa mobilizirao sve snage kako bi lyonskoj osudi pribavio valjanost. Engleska i Francuska su se držale neutralno, Ugarsku je papa pridobio za sebe, dok je Španjolska bila na papinoj strani, no ostali su neutralni Ferdinand III. i Kastilja. Posvuda se uključio i car s poslanstvima, pismima, prijetnjama i zahtjevima. Sad je bilo riječ o pitanju ima li papa pravo svrgnuti cara. Car je nastupio s reformnim planom koji je Crkvu vraćao na njene duhovne zadaće, na apostolski ideal pracrkve s njegovom podređenošću pod kraljevsku vlast, što ju je ustanovio Bog, ali teško je reći da je to car namjeravao provesti već to treba gledati kao dio publicističkog rata. Poplava polemičkih spisa potpirivala je borbu a pri tome se sve jasnije vidjelo da je riječ o načelima pitanja poretka u zapadnom svijetu.⁴⁵ U Njemačkoj je Inocentu IV, zahvaljujući njegovoj dosljednoj personalnoj politici na visokoj razini, uspjelo znatno pomaknuti fronte u svoju korist. U Kraljevini Siciliji dao je da se protiv Fridrika II. propovjeda križarska vojna. No borba je do careve smrti 13. prosinca 1250. godine ostala neodlučena, a Carstvo je zapalo u tešku krizu. U Njemačkoj je mir narušen izborom dvojice nasljednika. Inocent IV. se vratio u Italiju tek da se bori protiv Konrada IV, koji je umro još prije pape 21. svibnja 1254. godine, zatim protiv Konradovog polubrata Manfreda, koji je do svoje smrti, u bitci kod Beneventa 1266. godine uznemirivao papinstvo. Kad je Manfredov nećak i sin Konrada IV. - Konradin 29. listopada 1268. godine smaknut u Napulju, ugasila se štaufovska kuća, a Italija u 13. stoljeću više nije vidjela nekog cara.⁴⁶ Nakon svrgavanja Fridrika II. na Lyonskom koncilu prepustio je Inocent IV. nasljedstvo Štaufovaca u Carstvu nadležnim izbornicima, ali je preuređenje vlasti u Regnumu pridržao sebi i kardinalima. Kurijalna politika bit će do kraja 13. stoljeća velikim dijelom zaokupljena "sicilijanskim pitanjem", a rješenja su bila moguća tako da Rimsko Crkva Regnum stavi pod vlastitu upravu ili da ga da nekoj novoj dinastiji u leno. Papa je najprije bio sklon prvom rješenju, ali su se financijska, vojna i osobna sredstva Kurije pokazala preslabima, tako da se morala ozbiljno uzeti u račun druga mogućnost. Papa je nudio Regnum nekolicini vladara, ali je nakon smrti Konrada IV, 21. svibnja 1254. godine smatrao da se Sicilija može priključiti Patrimoniju, te je stoga prekinuo pregovore o davanju Regnuma u leno. No izjalovilo se planirano osvajanje

⁴⁴ Innocent IV, Pope, Encyclopedia Britanica, 9, 15. izdanje, 1973-74, 606-608.

⁴⁵ A. Franzen, Pregled povijesti crkve, n. dj., 185-186.

⁴⁶ J. B. Freed, Germany: 1138-1254, Dictionary of the Middle Ages, 5, New York 1985, 485; Germany: 1254-1493, Dictionary of the Middle Ages, 5, New York 1985, 485-487.

Sicilije pod zapovjedništvom papina nećaka Fieschia, a taj neuspjeh je bila posljednja vijest što ju je papa Inocent IV. primio prije svoje smrti 7. prosinca 1254. godine.⁴⁷

Nakon tragičnog završetka štaufovskog roda 1268. godine je i papinstvo bilo pogođeno. Ono je postiglo Pirovu pobjedu i nije više moglo održati svoj univerzalni položaj. Više nije imalo podrške protiv poletnih nacionalnih država i njihovih posebnih interesa. Zapadna se zajednica počela brzo osipati. Sad je Francuska bila najmoćnija sila u Europi. Nije već bilo daleko vrijeme kad će papinstvo morati svoje prvenstvo, koje je netom postiglo, ustupiti francuskom nacionalnom kraljevstvu.⁴⁸

IV. ODJECI NA HRVATSKOM PROSTORU

Latinski katolički polemički pisci i hereziolozi 13. stoljeća, po crkvenom povjesničaru F. Šanjeku, bilježe da među talijanskim katarima njihova vremena postoje tri struje: jedni slijede nauku bugarskih dualista, drugi su pristaše Dragovićana, dok treći pristaju uz učenje Slavonaca. Prema F. Šanjeku nepoznati pisac spisa "O katarskom krivovjerju u Lombardiji" piše (između 1210. i 1214. godine) da su heretici iz Mantove i Vicenze poslali svoje izabrane biskupe Kalojana i Nikolu u Slavoniju da od tamošnjih krivovjeraca prime biskupski red. Godine 1235. Salvo Burce, plemeniti građanin Piacenze, tvrdi u svojoj "Knjizi o zvijezdi" da među Konkorinćanima ima krivovjeraca Slavena, koji tvrde da je Krist uzlazeći u nebo ostavio na zemlji svoje ljudsko tijelo. Dominikanac Moneta iz Cremona piše 1241. godine da talijanski katari, koji ispovijedaju nauku Slavena, tvrde da je Marija jedan od triju anđela koji su uzeli oblik žene te da, prema tome, nije nego samo naizgled majka Isusova. Slično je tvrdio i Rajner Sacconi, dominikanac, koji je više od petnaestak godina obavljao odgovorne dužnosti u katarskom pokretu. Papin legat u Južnoj Francuskoj, Konrad iz Uracha, pisao je 1223. godine da se na jugu Francuske pojavio predstavnik katarskog pape, koji je boravio negdje na granicama Bugarske, Hrvatske, Dalmacije i Mađarske. Očito se, po F. Šanjeku, radilo o Bosni. Uostalom, nešto kasnije je talijanski dominikanac Anselmo iz Alessandrije opisivao kako se katarsko krivovjerje udomaćilo u Hrvatskoj i po Bosni: "Neki iz Slavonije, to jest zemlje koja se zove Bosnom, dođoše trgovine radi u Carigrad, gdje su se upoznali s krivovjerjem. Po povratku u domovinu oni su širili novu nauku i kad su ojačali brojčano osnovali su crkvu čiji predstavnik nosi naslov biskupa Slavonije ili Bosne". Iz pisma dukljanskog kneza Vukana papi Inocentu III. znamo, da se oko godine 1200. broj krivovjeraca "krstjana" u zemlji Kulina bana popeo na deset tisuća.⁴⁹

Godine 1179. Treći lateranski sabor osudio je sve "krivovjerce, katare i patarene". Osudu je prihvatila splitska pokrajinska sinoda 1. svibnja 1185. godine energično osuđujući "sve krivovjerne sekte i njihove pomagače koji napadaju Rimsku crkvu i njezinu nauku". Potvrđujući sinodalne zaključke Hrvatske i Dalmatinske crkve, 11. studenoga 1186. godine papa Urban III. upozorava splitskog nadbiskupa "da bdije kako se u njegovoj nadbiskupiji ne bi stvarale zajednice koje se nazivaju bratstvima", a neki pretpostavljaju, po F. Šanjeku, da se ovdje radi o pravim katarsko-patarenskim zajednicama. Postavlja se pitanje da li je takvih zajednica bilo i na našoj obali? U svibnju 1198. godine hrvatski ban Andrija je vratio zadarskim benediktincima posjed Suhovaru, koji su nepravno prisvojili neki pseudokršćani. Godine 1203. tzv. pseudo-redovnici su se odrekli na Bilinom polju kod Zenice manihejskog krivovjerja. Istovremeno su se odrekli isključivog naziva "kršćani" kako ne bi nanosili nepravdu ostalim kršćanima. U povelji bana Andrije spominje se i jedan potpisnik imenom Matej Zorobabel. Ovo ime možemo dovesti u vezu s Aristodijem i Matejom, sinovima Zorobabela, koji su 1200. godine došli pred sud splitskog nadbiskupa Bernarda pod optužbom da su krivovjerci. Toma Arhiđakon bilježi da su često boravili u Bosni, a F. Šanjek se pita da li su tamo bili kao propovjednici dualističke nauke? Anselmo Alessandrijski tvrdi da su propovjednici katarskog krivovjerja u Hrvatskoj (Slavoniji i Bosni) bili trgovci.

⁴⁷ H. Wolter, *Borba Kurije*, n. dj., 227-235.

⁴⁸ A. Franzen, *Pregled povijesti crkve*, n. dj., 186.

⁴⁹ F. Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata, srednji vijek*, Zagreb 1993, 208-211.

Vjerojatnije je, prema F. Šanjeku, da su to bili dalmatinski trgovci koji su održavali redovite trgovačke veze s Istokom. Da je katarata i patarena bilo na našoj obali vidi se iz pisma pape Inocenta III. hrvatsko-ugarskom kralju Emeriku, koji mu 11. listopada 1200. godine piše da je bosanski ban Kulin dao utočište krivovjercima patarenima, koje je nedavno splitski nadbiskup Bernard potjerao iz Splita i Trogira. Akti katarskog sabora koji se održao u svibnju 1167. godine u dvorcu Saint-Félix-de-Caraman blizu Toulouse, spominje među ostalim katarskim crkvama i crkvu Dalmacije što je najstariji spomen o katarima u Hrvatskoj. Prema latinskim izvorima, koje je priredio F. Šanjek, katari se organiziraju u Hrvatskoj najprije u Crkvi Dalmacije, zatim se pojavljuju pod imenom slavonske ili bosanske crkve. Ovaj slijed dokumenta potvrđivao bi pretpostavku F. Šanjeka o pojavi krivovjerja u Dalmaciji, koje se kasnije širilo u unutrašnjost Hrvatske i zadržalo do dolaska Turaka sredinom 15. stoljeća u Bosni i Hercegovini.⁵⁰

Prema akademiku T. Raukaru i njegovoj najnovijoj sintezi hrvatskog srednjovjekovlja, postanak i razvoj dualističke hereze na središnjem dijelu istočnog Jadrana i u njegovom zaleđu, srednjovjekovnoj Bosni, vrela iscrpnije ne osvjetljavaju. Sigurno je samo to da se hereza na istočnom Jadranu pojavila u otprilike istom razdoblju, u sredini i drugoj polovici 12. stoljeća, kada se katarsko-patarenski pokret razvio i na nekim drugim područjima Mediterana, u sjevernoj Italiji i južnoj Francuskoj. Mreža dualističke hereze se tada protegnula širokim mediteranskim prostorom, od Carigrada i juga Balkanskog poluotoka, preko Dalmacije i Apeninskog poluotoka do južne Francuske. Istočni Jadran i srednjovjekovna Bosna su oko 1200. godine bili jednim od najvažnijih uporišta gibanja hereze na europsko-mediteranskom prostoru. Sazrijevajući institucionalno i pretvarajući se u prvoj polovici 13. stoljeća u samostalnu "Crkvu bosansku" sa zasebnim hijerarhijskim ustrojstvom, dualistička se hereza učvrstila u srednjovjekovnoj Bosni. U ishodišnom području dualističke hereze, u dalmatinskih gradovima, izvori 13. i 14. stoljeća ne spominju nosioce dualističkih učenja, pa se o nekoj izrazitijoj herezi u njima nakon 1200. godine više ne može govoriti. Ali veze između srednjovjekovne Bosne i istočnojadranskih gradova su u 13. i 14. stoljeću bile vrlo žive, pa i to objašnjava strogost odredaba protiv heretika u komunalnim statutima. Istočni je Jadran, osim toga, bio smješten na veoma prometnom i društveno poticajnom dijelu Sredozemlja. Uz njegovu je obalu tekao jedan od glavnih smjerova društvenih komunikacija na mediteranskom prostoru, pa je bilo pogodnim područjem za prihvaćanje novih ideja. Tako se može objasniti pojava hereze na središnjem dijelu istočnog Jadrana u sredini i drugoj polovici 12. stoljeća.⁵¹

Nakon niza spominjanja križara i Hrvatske u ranijim stoljećima, tek 1202. godine ponovno nalazimo hrvatske zemlje u starim tekstovima i to prigodom ratnog pohoda koji je Venecija nametnula križarima da si nadoknadi troškove zbog njihovog prijevoza na Istok. Opsadu Zadra opisali su Villehadouin i Robert de Cléry. Ovaj posljednji navodi opskrbu flote u Puli i dodaje da je "grad Zadar vrlo lijep i pun svakakvog bogatstva". Villehardouin je tek nešto opširniji: "Zadar u Slavoniji... je jedan od najutvrđenijih gradova na svijetu... okružen visokim zidinama i visokim kulama", tako da je teško naći "ljepši, utvrđeniji, bogatiji" grad od Zadra. Uostalom ovaj grad je bio do temelja opljačkan i uništen. Pripovjedač dodaje da je dio križara bio spreman radije napustiti vojsku nego tu provesti zimu i bez duljeg čekanja poći put Svete Zemlje.⁵²

Također su za hrvatski prostor značajni viteški redovi (ivanovci i templari) koji predstavljaju ostvarenje križarskog duha Zapadne crkve. Obično se dolazak templara u naše krajeve stavlja u vezu, s diplomatski sumljivom, ispravom Bele II. iz 1138. godine kojom hrvatsko-ugarski vladar daruje templarskom redu samostan Sv. Grgura u Vrani. Vladar Bela III. dao je 1183. godine vranskim templarima grad Senj s crkvom Sv. Jurja. Vranskom prioratu je pripadalo i dobro u Dubici. I. Kukuljević navodi da su templari 1165. godine posjedovali grad Belu kod Varaždina, a prema A. B.

⁵⁰ F. Šanjek, Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku, *Analecta croatica christiana* 6, Zagreb 1975; F. Šišić, Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića, prvi dio (1102-1205), od Kolomana do Ladislava III, Patarni ili bogomili, Zagreb 1944, 128-156; J. Šidak, Studije o "Crkvi bosanskoj" i bogumilstvu, Zagreb 1975; Æ, Truhelka, Bosanska narodna (patarenska) crkva, Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1942, 767-793; Toma Arhiđakon, Kronika, Split 1977; F. Šanjek, Crkva i kršćanstvo u Hrvata, n. dj., 212-214.

⁵¹ T. Raukar, Hrvatsko srednjovjekovlje - prostor, ljudi, ideje, Zagreb 1997, 264-268; Vidi i J. Kocijanec (i J. Kolaric), Pape i hrvatski narod, izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb 1998, 26-31; J. Kolaric, Povijest kršćanstva u Hrvata, Zagreb 1998, 42-43.

⁵² J. Richard, Križari i putnici u srednjovjekovnoj Slavoniji, *Croatica christiana periodica* 18, Zagreb 1986, 27-39.

Krčeliću, tome redu je pripadao i zagrebački biskup Bernard (1162-1172.). U ispravi Bele III. koja se pretežito u historiografiji datirala 1175. godinom, ali prema I. K. Tkalčiću i cijelom ostalom kontekstu očito se radi o 1185. godini, spominje se templarski posjed u Glogovnici, između Križevaca i Koprivnice. Bosanski ban Borić darovao je templarima posjed Zdela (1160-1163) kod Virja u Podravini. Godine 1198. kralj Emerik je potvrdio templarima pravo na posjed Pisanicu u gorskoj županiji. Hrvatski ban Benedikt darovao im je 1199. godine Vašku, u kojoj su templari podignuli samostan i crkvu Sv. Martina. Godine 1230. zagrebački biskup Stjepan II. prepustio im je posjed Rašačku, zapadno od Psunja. Osim spomenutih, templari su imali još niz posjeda i samostana na hrvatskom prostoru. Malo je poznato o aktivnostima templara u Hrvatskoj. Sve svoje vojničke vrline su pokazali u bici na Šaju 1241. godine. Bili su poznati kao graditelji crkava, mostova i utvrda. U nedostatku povijesnih vrela malo se može reći o njihovom udjelu u stvaranju hrvatske uljudbe, kako to zaključuje F. Šanjek. Nakon ukidanja reda, na saboru u Vienni 1312. godine, templarski posjedi su prešli u ruke ivanovaca, koji su u hrvatske zemlje došli krajem 12. stoljeća.⁵³ Srodan red su bili vitezovi Sv. Groba koji su imali samostan u Glogovnici između Križevaca i Koprivnice.⁵⁴

"Milosrdnoj braći Sv. Ivana" nalazimo na hrvatskom prostoru prvi spomen u ninskoj biskupiji, gdje im 1184. biskup Matej dodjeljuje crkvu Sv. Petra u selu Bojišću. Kralj Emerik (1196-1204.) sagradio je ivanovcima samostan u Marči, a njegov brat Andrija uveo ih je u Glogovnicu. Za vladavine Bele IV. (1235-1270.) ivanovce nalazimo u Slavoniji do rijeke Pakre i Vuke, preko Une u današnjoj Bosni, u gorskoj županiji do Petrinje i Kupe, u Zagorju itd. Ivanovci su stekli veliki ugled u čitavom hrvatsko-ugarskom kraljevstvu, a više vranskih priora obnašalo je kasnije visoku bansku čast u Hrvatskoj. Ivanovci su odigrali važnu ulogu u crkvenom, društvenom i političkom životu srednjovjekovnih hrvatskih zemalja.⁵⁵

Do 13. stoljeća na hrvatskom prostoru su redovnici pustinjaci živjeli individualno ili u neorganiziranim grupicama. Tek 1215. godine kada je pečuški biskup Bartol organizirao prve pustinjačke zajednice na području svoje dijeceze, ovi će se redovnici proširiti na teritorij susjedne zagrebačke biskupije i širom Hrvatske. Od pustinjačkih redova u Hrvatskoj su najpoznatiji pavlini i augustinci. Idejnim začetnikom pavlinskog reda smatra se ostrogonski kanonik Euzebij, a najstariji hrvatski pavlini samostan je osnovan u Dubici 1244. godine. Za izgradnje spomenutog samostana (Sv. Marije) pavlini su bili gosti dominikanaca u istom gradu. Dvije zajednice su radile na istom zadatku: na suzbijanju katarsko-dualističkog krivovjerja u susjednoj Bosni. Pustinjaci Sv. Augustina, kao i pavlini, nastali su ujedinjenjem više različitih pustinjačkih skupina, a njihov rad u Hrvatskoj je malo poznat.⁵⁶

Vitalnost Crkve se izražava prilagođavanjem evanđeoske misije društveno-povijesnim datostima. Benediktinci, čiji se horizonti podudaraju s duhovnim aspiracijama agrarno-feudalnog društva, dominirali su europskom kulturom i kršćanskom mišlju u ranom srednjem vijeku. Međutim, početkom 13. stoljeća, redovništvo usredotočeno na koralnu molitvu i manualni rad ne može zadovoljiti intelektualnu znatiželju novonastalog građanskog sloja koji traži jasnije i potpunije spoznaje o vjeri. U duhu grugurovske obnove Zapad se u 12. i 13. stoljeću oduševljavao idejom povratka izvornom kršćanstvu i zajedništvu u duhu prvotne Crkve iz apostolskog vremena. Među izabranim duhovima koji svojim suvremenicima pokušavaju približiti ideal evanđeoskog siromaštva i zajedništva nalazili su se Dominik de Guzmán,

⁵³ L. Dobroniæ, Stjepan II. (1225-1247.), Zagrebački biskupi i nadbiskupi, Zagreb 1995, 43-45; A. Lukinoviæ, Zagreb - devetstoljetna biskupija, Zagreb, 1995, 21; I. K. Tkalčić, Biskupi zagrebački od osnutaka biskupije do XIV. vijeka, Katolički list 1892, 67; F. Šanjek, Redovništvo u povijesti Zagrebačke biskupije u srednjem vijeku, Zagrebačka biskupija i Zagreb, Zagreb 1995, 397-398; J. Buturac, Povijesni priegled redovništva u Hrvatskoj, Croatica sacra, 20-21, Zagreb 1943, 136-138; L. Dobroniæ, Viteški redovi templari i ivanovci u Hrvatskoj, Zagreb 1984.

⁵⁴ L. Dobroniæ, Regularni kanonici sv. groba jeruzalemskog u Hrvatskoj, Croatica christiana periodica, 11, Zagreb 1984, 1-35; Z. Balog, Ecclesia beati Georgii de Glagaunicha - ubikacija župe iz popisa župa Zagrebačke biskupije iz 1334. godine, Muzejski vjesnik, 20, Sesvete 1997, 21-22; isti, Ecclesia beati Georgii de Glagaunicha, Kaj, 6, Zagreb 1999, 79-85.

⁵⁵ F. Šanjek, Crkva i kršćanstvo u Hrvata, n. dj., 196-197; G. Novak, V. Maštoviæ, Povijest Vrane, Zadar 1971; J. Buturac, Povijesni priegled, n. dj., 136-138; F. Šanjek, Kršćanstvo na hrvatskom prostoru, Zagreb 1991, 115.

⁵⁶ L. Dobroniæ, Augustinci u srednjovjekovnoj Slavoniji i Hrvatskoj, Croatica christiana periodica, 20, Zagreb 1987; Kultura pavlina u Hrvatskoj (monografija), Zagreb 1989.

utemeljitelj Reda braće propovjednika - dominikanaca, i Franjo Bernardone, sin bogatog asiškog trgovca, osnivač franjevačkog reda.⁵⁷

Dominik Guzmán (1171/73-1221.) na području između Narbonne i Toulouse 1206. godine je započeo nov i posve originalan način propovijedanja i vjerskih rasprava s krivovjernim albigenzima, pristašama katarsko-dualističkog učenja, i kontroverznim valdenzima, koji su osporavali autoritet Rimske crkve. Najprije mu je tuluški biskup Foulque dao pismeno odobrenje za područje svoje dijeceze u lipnju 1215, zatim mu papa Inocent III. preporuča da izabere jedno od već postojećih redovničkih pravila (Dominik je prihvatio pravilo Sv. Augustina), a konačno mu je njegov nasljednik Honorije III. potvrdio zamišljeni Red nazvavši ga propovjedničkim. Na blagdan Marijina uznesenja 1217. godine Dominik stvara iznenađujuću ali za budućnost svoga Reda vrlo značajnu odluku: umjesto da Braću propovjednike zadrži u svojoj blizini, oni ih u grupicama po dva-tri šalje u najpoznatija sveučilišna središta širom Europe: Pariz, Bolognu, Madrid, Oxford itd, baš kao što je Isus svoje učenike razaslao po dvojicu. Na taj način Dominikov Red braće propovjednika ostao je ne samo slobodan nego i neovisan o lokalnim i pojedinačnim političkim konjunkturama, nego je istodobno postao vrlo značajan čimbenik crkvenog univerzalizma u odnosu na ondašnje kulturne i zemljopisne podjele.⁵⁸

Na drugom Općem zboru dominikanaca održanom 1221. godine u Bologni, odlučeno je da se samostani podijele na provincije. Pavlu Dalmatincu, profesoru bolonjskog sveučilišta i autoru prvog "Priručnika za ispovjednike", Red pod Dominikovim vodstvom povjerava iznimnu misiju osnivanja samostana u Hrvatsko-ugarskom kraljevstvu. Pavao Dalmatinac, Poljak Sadok i još trojica organiziraju prve zajednice Braće propovjednika na hrvatskom prostoru. Brojnim redovničkim kućama i samostanima, koji su istovremeno bili i škole za opću izobrazbu, dominikanci u srednjem vijeku ravnomjerno pokrivaju čitav hrvatski teritorij. Do sredine 13. stoljeća su najznačajni samostani bili: Dubrovnik (1225.), Nin (1228.), Čazma (1229.), Ban Brdo/Vrhbosna (1233.), Dubica (1235.), Zagreb (prije 1241.), Zadar (1244.), Split (1245.), Pag (oko 1250.) itd. Samostani u Hrvatskoj i Slavoniji su bili dio Ugarske provincije s posebnim vikarom, dok su samostani u Dalmaciji, današnjoj Crnoj Gori i Albaniji, koji od sredine 13. stoljeća imaju također posebnog vikara, činili zasebnu Dalmatinsku provinciju od 1380. godine. Dominikanke su došle u naše krajeve gotovo istovremeno kad i dominikanci. Bježeći pred Tatarima pet vesprimskih dominikanki je 1241. godine potražilo utočište u Ninu i Zadru, gdje su utemeljile samostane. Zagrebački biskup Stjepan II. doveo ih je u Ivanić Kloštar 1246. godine. Srednjovjekovnu povijest hrvatskih dominikanaca karakterizirali su propovijedanje, prosvjeta, znanost i druge djelatnosti.⁵⁹

Franjevci ili Red manje braće slijede Pravilo i način života Franje Bernardonea iz Assisija (1182-1226.). Franjevci, kao i dominikanci, nastaju u doba velikih političkih previranja u Europi na početku 13. stoljeća. Organiziraju se, poput dominikanaca, po uzoru na sveučilišne i građanske korporacije, ali se individualno i institucionalno odriču posjeda i povlastica. U vremenu sve izrazitijih razlika između bogatih i siromašnih, franjevci su se isticali svojom solidarnošću s obespravljenima i potlačenima. Na religioznom području duhovni sinovi Sv. Franje predstavljaju svojevrstni prosvjed protiv zloporaba i negativnosti u Crkvi. Svojom jednostavnošću, skromnošću i posvemašnjim siromaštvom, franjevci su prosvjedovali protiv anarhije, mržnje, sektaštva i idolatrije bogatstva. Franjino Pravilo inzistira na posvemašnjem siromaštvu, koje redovnici prakticiraju u zajednici i osobno. Bave se također organiziranjem i vođenjem škola, pastoriziranjem kršćanskog puka u okviru župe, držanjem hospicija za bolesne i siromašne, organiziranjem različitih oblika društvenih i religioznih djelatnosti prilagođenih kulturi i običajima pojedinih krajeva i naroda.⁶⁰

U hrvatskim krajevima franjevci se javljaju još za života svog utemeljitelja ili nešto kasnije: Trogir (1214.), Pula (1227.), Dubrovnik (1227/28.), Zadar (1228.), Šibenik (1229.), Split (1229.) itd. Po osnutku Ugarske provincije (1217. ili

⁵⁷ H. Wolter, Papinstvo, n. dj., 198-213.

⁵⁸ F. Šanjek, Crkva i kršćanstvo u Hrvata, n. dj., 275-278.

⁵⁹ A. Zaninoviæ, Pogled na apostolsko-znanstveni rad dominikanaca u hrvatskim zemljama, Bogoslovska smotra, 3, Zagreb 1917, 262-285; F. Šanjek, Dominikanci u našim krajevima, Bogoslavka smotra, 3-4, Zagreb 1967, 712-725; S. Krasiaë i dr., Dominikanci, Enciklopedija Jugoslavije, 3, Zagreb 1984, 521-523.

⁶⁰ H. Wolter, Papinstvo, n. dj., 198-213; F. Šanjek, Crkva i kršćanstvo u Hrvata, n. dj., 304.

1219.) franjevci se naseljuju i u krajevima na sjeveru Hrvatske. Ovi su samostani čini se ostali u sastavu Ugarske provincije i nakon utemeljenja Slavonske tj. Hrvatske provincije 1239. godine. Na području između Drave i Save djelovala je Zagrebačka kustodija, koja se spominje 1260. godine. Zanesena vatrenim riječima Franje Asiškoga, osamnaestogodišnja plemkinja Klara (1193-1253.) osnovala je u 13. stoljeću Red siromašnih gospođa, koji je po njoj prozvan klarisama. U naše krajeve klarise dola sredinom 13. stoljeća, najprije u Zadar (oko 1260.).⁶¹

V. ZAKLJUČAK

Razvojem koji je počeo s Grgurom VII. doveo je papinstvo pod Inocentom III. na vrhunca svjetske moći. Mogli bismo reći da je u njemu papinstvo kulminiralo na neodrživoj visini. Više nije bio car, nego je papa postao priznati poglavar zapadnog kršćanstva i svima je to bilo jasno. Do promjene je došlo kada je 1197. Henrik VI. usred izgradnje moćnog carstva umro te ostavio dvogodišnjeg sina Fridriha II, a u Rimu je nekoliko mjeseci kasnije ostarjelog papu Celestina III. naslijedio odlučni Inocent III, najmoćniji papa srednjeg vijeka. U Njemačkoj su izbile borbe oko carskog nasljedstva, a ti sukobi su doveli do sloma carstva. U Crkvi je upravo tada papinstvo uspjelo potpuno izgraditi svoj vodeći položaj nad cijelom Zapadnom Crkvom, a ujedno u društvu europskih država postići središnji, vladalački ugled kojemu se svi pokoravaju. Ti procesi su imali utjecaja i na hrvatski prostor, kao što je to prikazano u ovom tekstu.

VI. LITERATURA

- Appelt, H.**, Friedrich Barbarossa (1152-1190), Kaisergestalten des Mittelalters, München 1991.
- Balog, Z.**, Ecclesia beati Georgii de Glagaunicha - ubicacija župe iz popisa župa Zagrebačke biskupije iz 1334. godine, Muzejski vjesnik, 20, Sesvete 1997.
- Balog, Z.**, Ecclesia beati Georgii de Glogaunicha, Kaj, 6, Zagreb 1999.
- Brandt, M.**, Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka, 2. izdanje, Zagreb 1995.
- Buturac, J.**, Poviestni priegled redovništva u Hrvatskoj, Croatica sacra, 20-21, Zagreb 1943.
- Dirlmeier, U., Gestrich, A., U. Herrmann i dr.** Povijest Njemačke, Zagreb 1999.
- Dobronić, L.**, Augustinci u srednjovjekovnoj Slavoniji i Hrvatskoj, Croatica christiana periodica, 20, Zagreb 1987.
- Dobronić, L.**, Regularni kanonici sv. groba jeruzalemskog u Hrvatskoj, Croatica christiana periodica, 11, Zagreb 1984.
- Dobronić, L.**, Stjepan II. (1225-1247.), Zagrebački biskupi i nadbiskupi, Zagreb 1995.
- Dobronić, L.**, Viteški redovi templari i ivanovci u Hrvatskoj, Zagreb 1984.
- Engel, E., Holtz, E.**, Heinrich VI, Deutsche Könige und Kaiser des Mittelalters, Köln - Wien 1989.
- Engels, O.**, Die Staufer, Stuttgart 1984.
- Engels, O.**, Friedrich Barbarossa, Lexikon des Mittelalters, 4, München - Zürich 1989.
- Ferruolo, S. C.**, Innocent III, Pope, Dictionary of the Middle Ages, 6, New York 1985.
- Franjo među Hrvatima**, Zbornik radova franjevačkih zajednica prigodom 750. obljetnice smrti sv. Franje Asiškog (1226-1976), Zagreb 1976.
- Franzen, A.**, Pregled povijesti crkve, Zagreb 1993.
- Freed, J. B.**, Germany: 843-1137, Germany: 1138-1254, Dictionary of the Middle Ages, 5, New York 1985.
- Friedrich II.** 1211-1250, Deutsche Könige und Kaiser des Mittelalters, Köln - Wien 1989.
- Heinrich VI.** 1190-1197, Deutsche Könige und Kaiser des Mittelalters, Köln - Wien 1989.

⁶¹ F. Šanjek, M. Sikirić, Franjevci, Enciklopedija Jugoslavije, 4, Zagreb 1986, 259, 264-265; Franjo među Hrvatima, Zbornik radova franjevačkih zajednica prigodom 750. obljetnice smrti sv. Franje Asiškog (1226-1976), Zagreb 1976.

- Innocent III, Pope, Encyclopedia Britanica, 9, 15. izdanje, 1973-74.
- Innocent IV, Pope, Encyclopedia Britanica, 9, 15. izdanje, 1973-74.
- Kölzer, Th., Heinrich VI, Lexikon des Mittelalters, 4, München - Zürich 1989.
- Keen, M., The Pelican History of Medieval Europe, slovenski prijevod: Srednjeveška Evropa, Ljubljana 1993.
- Knowles, M.D., Obolensky, D., Geschichte der Kirche, II, Das Mittelalter (600-1500), slovenski prijevod: Zgodovina cerkve, 2, Srednji vek (600-1500), Ljubljana 1991.
- Koch, W., Schaller, H. M., Friedrich II, Lexikon des Mittelalters, 4, München - Zürich 1989.
- Kocijanić, J., (i J. Kolarić, J.), Pape i hrvatski narod, izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb 1998.
- Kolarić, J., Povijest kršćanstva u Hrvata, Zagreb 1998.
- Krasić, S., i dr., Dominikanci, Enciklopedija Jugoslavije, 3, Zagreb 1984.
- Kultura pavlina u Hrvatskoj (monografija), Zagreb 1989.
- Lammers, W., Friedrich II. (1212-1250), Kaisergestalten des Mittelalters, München 1991.
- Lopez, R., Rođenje Evrope, Zagreb 1978.
- Lukinović, A., Zagreb - devetstoljetna biskupija, Zagreb, 1995.
- Maleczek, W., Innozenz III, Lexikon des Mittelalters, 5, München - Zürich 1991.
- Noël, J-F., Sveto Rimsko Carstvo, Zagreb 1998.
- Novak, G., Maštrović, V., Povijest Vrane, Zadar 1971.
- Philipp von Schwaben 1198-1208. - Otto IV. 1198-1218, Deutsche Könige und Kaiser des Mittelalters, Köln - Wien 1989.
- Pirenne, H., Povijest Evrope od seobe naroda do XVI stoljeća, Zagreb 1956.
- Powell, J. M., Frederick II, Dictionary of the Middle Ages, 5, New York 1985.
- Procacci, G., Povijest Talijana, Zagreb 1996.
- Raukar, T., Hrvatsko srednjovjekovlje - prostor, ljudi, ideje, Zagreb 1997.
- Richard, J., Križari i putnici u srednjovjekovnoj Slavoniji, Croatica christiana periodica 18, Zagreb 1986.
- Roberg, B., Innozenz IV, Lexikon des Mittelalters, 5, München - Zürich 1991.
- Roberg, B., Gregor IX, Lexikon des Mittelalters, 4, München - Zürich 1989.
- Šanjek, F., Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku, Analecta croatica christiana 6, Zagreb 1975.
- Šanjek, F., Crkva i kršćanstvo u Hrvata, srednji vijek, Zagreb 1993.
- Šanjek, F., Dominikanci u našim krajevima, Bogoslavka smotra, 3-4, Zagreb 1967.
- Šanjek, F., Kršćanstvo na hrvatskom prostoru, Zagreb 1991.
- Šanjek, F., Redovništvo u povijesti Zagrebačke biskupije u srednjem vijeku, Zagrebačka biskupija i Zagreb, Zagreb 1995.
- Šanjek, F., Sikirić, M., Franjevci, Enciklopedija Jugoslavije, 4, Zagreb 1986.
- Šidak, J., Studije o "Crkvi bosanskoj" i bogumilstvu, Zagreb 1975.
- Šišić, F., Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića, prvi dio (1102-1205), od Kolomana do Ladislava III, Patareni ili bogomili, Zagreb 1944, 128-156.
- Thibault, P. R., Gregory IX, pope, Dictionary of the Middle Ages, 5, New York 1985.
- Tkalčić, I. K., Biskupi zagrebački od osnutaka biskupije do XIV. vijeka, Katolički list 1892, 67.
- Toma Arhiđakon, Kronika, Split 1977.
- Truhelka, Č., Bosanska narodna (patarenska) crkva, Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1942, 767-793.
- Vodola, E., Innocent IV, pope, Dictionary of the Middle Ages, 6, New York 1985.
- Wolter, H., Papinstvo na vrhuncu svoje moći (1198-1216), u: H. Jedin, Velika povijest crkve III/II, Zagreb 1993.
- Wolter, H., Borba Kurije za vodstvo na Zapadu (1216-74.), u: H. Jedin, Velika povijest Crkve III/II, Zagreb 1993.
- Wolter, H., Ugrožena sloboda crkve (1153-1198.), u: H. Jedin, Velika povijest crkve III/II, Zagreb 1993.
- Zaninović, A., Pogled na apostolsko-znanstveni rad dominikanaca u hrvatskim zemljama, Bogoslavka smotra, 3, Zagreb 1917, 262-285.